

2015

№8

Filologiya masalalari

FİLOLOGİYA MƏSƏLƏLƏRİ

№ 8

Toplu Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən rəsmi qeydiyyatda alınmışdır (Filologiya elmləri bölməsi, №13).

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir. Reyestr №3222.

İSAXAN İSAXANLI

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat institutu
iisaxanli@khazar.org; isaxanisaxanli@mail.ru

YESENİN POEZİYASINDA XITABLARIN ROLU VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ SAXLANILMASI PROBLEMLƏRİ

Acar sözlər: Yesenin Bakıda, Yesenin və Azərbaycan, Yesenin Azərbaycan dilində,
ключевые слова: Есенин в Баку, Есенин и Азербайджан, Есенин на азербайджанском языке
key words: Yesenin in Baku, Yesenin and Azerbaijan, Yesenin in Azerbaijani Language

S.Yesenin öz yaradıcılığında xitablardan intensiv şəkildə istifadə edən rus şairlərindəndir. Onun çoxsaylı şeirlərində insana, təbiətə, heyvanlara və s. yetərincə müraciət, xitab edilmişdir. Yesenin poeziyasında xitablar yalnız ad, çağırış bildirməklə bağlı olmayıb, şairin obrazlara münasibətini əks etdirməklə yanaşı, həm də müəllifin ustalıqla istifadə etdiyi bədii gücləndirmə vasitəsi kimi diqqəti cəlb edir. Yesenin yaradıcılığında xitabların ifadə tərzini, onların cümlədə yeri, ahəngi, işlənmə metodları, ilk növbədə, şairin öz poeziyasında intonasiyaya verdiyi xüsusi önəmlə əlaqədardır ki, bu da xüsusi halda misraya, ümumilikdə də şeirin özünə xüsusi məzmun və rəng verir. Buna görə də poetikliyin mükəmməlliyinə xidmət edən bu xitabların Azərbaycan tərcümələrində maksimum adekvat şəkildə saxlanılması məsələsi ayrılıqda mütərcimlərin, ümumilikdə milli tərcüməşünaslığımızın qarşısında duran mühüm problemlərdəndir. Odur ki, Yesenin poeziyasından tərcümələr edən hər bir mütərcim bu məqamı həmişə diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Bəs Yesenin poeziyasında tez-tez rast gəlinən və şairin ən mühüm bədii gücləndirmə vasitələrindən biri kimi işlətdiyi xitabların Azərbaycan tərcümələrində saxlanılması, onların poetik rolunun qiymətləndirilməsi ilə bağlı mənzərə reallıqda necədir? Əlbəttə, bu suala ətraflı cavab vermək üçün S.Yeseninin ümumi yaradıcılığında xitabların geniş rolunu onun poeziyasının Azərbaycan tərcümələrində maksimum geniş şəkildə nəzərdən keçirməklə şərh etmək daha yaxşı olardı. Biz isə bu yazımızda məsələyə bir qədər məhdud çərçivədə - yalnız «Персидские мотивы», «Прощай, Баку!...» və «До свиданья, друг мой, до свиданья!» şeirlərinin tərcümələri üzərində münasibət bildirəcəyik. Xitab bu və ya digər şəxsə, canlılara, cansız əşyalara, konkret və mücərrəd anlayışlara müraciəti nəzərdə tutur. Q.Kazımov belə bir mövqedən çıxış edərək xitabları aşağıdakı 3 qrupa bölmə: insana müraciətlə işlədilər; başqa canlı varlıqlara (heyvanlara, quşlara) müraciətlə işlədilər və cansız varlıqlara müraciətlə işlədilər (3, səh.245). Ədəbiyyatda insanlara müraciətlə işlədilər adı xitablarla yanaşı, müəyyən üslubi xarakterli, emosional hisləri özündə ehtiva edən xitablar da vardır. Dilçilikdə bunlar bədii xitab (1, səh.316), yaxud ritorik xitablar adlanır (4, səh.247). S.Yeseninin poeziyasında müxtəlif məqsədlərlə, o cümlədən əsas diqqəti müraciət olunana cəlb etmək məqsədilə işlənməmiş xitablara rast gəlirik. Bu, xüsusilə də adlı xitablar vasitəsilə həyata keçirilir. Digər tərəfdən də müəllifin fikirləri, yeri gəldikcə, xitabların təkrarlanması və ya xüsusi fərqləndirilmiş intonasiya vasitəsilə daha da gücləndirilir. Göründüyü kimi, müxtəlif xitabların işlədilməsində əsas məqsəd, bir qayda olaraq, şeirin ruhunun gücləndirilməsi, onun oxucuya təsir gücünün daha da artırılmasına nail olmaqdır.

Bəs tərcümə prosesində mütərcimlər bütün bunlara nə dərəcədə nail ola bilirlər? Tərcümə zamanı mütərcimlərdən hər biri bu xitabları ya orijinal müəllifinə uyğun olaraq intonasiyanı olduğu kimi saxlamaqla çevirir, ya onu gücləndirir, ya da, təbii ki, istəmədiyi halda onu zəiflətməmiş olur. Beləliklə, müşahidələrimizə S.Yeseninin «İran nəğmələri» silsiləsinə daxil edilmiş şeirlərlə başlayaq.

«Улеглаь моя былая рана» şeirində iki müxtəlif bənddə (üçüncü və altıncı) xitablı «Угошай, хозяин, да не очень» və «Наливай, хозяин, крепче чаю» misraları Ə.Kürçaylı tərəfindən birinci halda «Bəsdir bir stəkan, a çayçı, yetər», ikinci halda «Bir az da tünd elə, çayçı, çayçı, sən» kimi çevirməklə, doğrudan da xitabın poetik vüsətini daha da artırır. S.Məmmədzadə həmin misraları, uyğun olaraq, «Çox da əl-ayağa düşmə, a çayçı», «Süz, çayçı, çayını bir az tünd elə» kimi verməklə şeirin emosional yükünü orijinalda olduğu kimi saxlamağa çalışır. Q.Xalid üçüncü bəndin birinci misrasını «Bəsdə, bəs...

hələlik süzmə, a çayçı» şəklində versə də altıncı bənddəki xitabın tərcüməsindən kənarlaşaraq, bu xitabı hansı məqsədlə sonuncu bəndə keçirir, orijinalda heç bir xitabın yer almadığı «И на дверь ты взглядывай не очень» misrasını «Qarıya boylanıb durma, a çayçı» kimi verir. F.Mustafa bu şeirin birinci haldakı misrasını «Çayçı, gəl başımı çox qatma çayla» versə də, ikinci bənddəki «хозяин» ifadəsi «çayxana sahibi» söz birləşməsi ilə əvəz olunur və misra «Çayxana sahibi, süz tünd çayından» kimi, bir qədər də poeziya cəhətdən zəif şəkildə ifadə edilir. Burada tərcümə hərfi mənada uyğun gəlsə də onunla müqayisədə «çayçı» xitabının daha ekspressiv səsləndiyini qeyd etməliyik. E.Borçalının tərcüməsində isə «хозяин» ifadəsi yeni bir biçim alır və onun qarşılığı kimi «Ağa» ifadəsi meydana gəlir. O, birinci misranı «Ağa, bir ara ver, bir azca gözlə», ikinci misranı isə «Çay süz, ağa çayçı, bir az tünd elə» kimi təqdim edir. Heç şübhəsiz, bu məqamda «Persidskie motivi» silsiləsinin İranla bağlılığı xüsusi rol oynamışdır. Belə ki, «Ağa» müraciəti hal-hazırda da İranda insanlar arasında müraciət forması kimi geniş yayılmışdır. Bu məqam, əslində «Persidskie motivi» silsiləsini Azərbaycandan kifayət qədər uzaqlaşdırır. Xitab və intonasiya ilə dolu «Шаганэ ты моя, Шаганэ!» misrasının tərcümələrinə nəzər salaq: Bu misra Ə.Kürçaylıda «Sevimli Şahanə, gözəl Şahanə!», S.Məmməd zadə «Mehriban Şahanə, gözəl Şahanə», F.Mustafada «Şahanə, Şahanə, mənim Şahanəm!», E.Borçalıda «A mənim Şahanəm, mənim Şahanəm!» kimi tərcümə edilir. Birinci və dördüncü mütərcimlər xitabı təxminən orijinaldakı kimi saxlayır, ikinci nida işarəsi qoymamaqla intonasiyanı zəiflədir, üçüncü isə xitab orijinalda iki dəfə təkrarlandığı halda, tərcümədə onu üç dəfə təkrarlayır və xitabın ekspressiyası bir qədər də gücləndirilir. Onu da qeyd edək ki, əgər üstəlik F.Mustafa, yuxarıda bu şeirin təhlili zamanı söylədiyimiz kimi, misranı «Şahanəm, Şahanəm, mənim Şahanəm!» kimi təqdim etsəydi, heç şübhəsiz bu tərcümə bütün tərcümələrdən, yaxşı mənada, fərqli alnardı. Təəssüf ki, mütərcim bu imkanı əldən vermişdir. Qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, xitabların kor-koranə bir neçə dəfə təkrarlanması heç də həmişə qarşıya qoyulan məqsədə nail olunmasına xidmət etmir. Bəzi hallarda bu, aldadıcı təsir bağışlamaqla hər şeyin əksinə olaraq şeirdəki poeziyanı zəiflədir və beləliklə də tərcümənin mükəmməlliyinə mənfi təsir göstərir. Odur ki, bu məsələyə hər dəfə xüsusi yanaşılmalı, həssaslıq nümayiş etdirilməlidir. Onu da qeyd edək ki, şeirin dördüncü bəndindəki «Дорогая» xitabı Ə.Kürçaylı və S.Məmməd zadə tərəfindən uyğun şəkildə «Əzizim» kimi verilsə də, F.Mustafa bir qədər fərqli «Gülüm» sözü ilə üstünlük verir, E.Borçalı isə bu xitabı ümumiyyətlə, diqqətdən kənar qoymuşdur.

«Свет вечерний шафранног края» şeirində üç yerdə - birinci bəndin üçüncü misrasında «моя дорогая», dördüncü bəndin birinci misrasında və sonuncu, altıncı bəndin üçüncü misrasında xitab kimi «дорогая» müraciət formasından istifadə edilmişdir. Ə.Kürçaylının tərcüməsində olduğu kimi S.Məmməd zadə də bu xitabların oxucuya çatdırılmasında tamamilə eyni ifadələrə üstünlük vermişdir. Xitablar birici halda «Gülüm», ikinci halda «Əzizim» kimi verilmiş, üçüncü məqam isə hər iki tərcümədə diqqətdən kənar qalmışdır. Q.Xalid isə məsələyə daha dəqiq yanaşmaqla hər üç məqamda xitabları «Əzizim» kimi verməyə nail olmuşdur ki, bunu tərcümənin müsbət məqamlarından biri kimi dəyərləndirmək olar. E.Borçalı bu dəfə də, «Улеглась моя белая рана» şeirində olduğu kimi, tamamilə fərqli bir ifadəyə üstünlük vermişdir. Belə ki, o, «дорогая» xitabının qarşılığı olaraq Azərbaycan dilində gözəl səslənən maraqlı bir ifadə - «dərbər» ifadəsini seçmişdir. Amma, birinci və üçüncü halda xitabı «a dərbər» kimi canlandırsa da, ikinci halda Ə.Kürçaylı və S.Məmməd zadə kimi o da «Gülüm» ifadəsinə üstünlük vermişdir. Qeyd edək ki, əslində bu müxtəlifliyə heç bir lüzum yox idi. Belə ki, əgər uyğun xitabın qarşılığı olaraq «a dərbər» üstünlük verilmişdisə, dördüncü bəndi də «Gülüm, o çadrayla dostluğu at da» əvəzinə, uyğun ifadəni saxlamaqla, «Dərbər, o çadrayla dostluğu at da» və ya «A dərbər, çadrayla dostluğu at da» kimi tərcümə etməklə olardı. «Воздух прозрачный и синий» şeirində birinci bəndin üçüncü misrasında rast gəlinən «Путнику» xitabını Ə.Kürçaylı «yolçu sən» kimi, S.Məmməd zadə «Qərib» kimi tərcümə etmiş, E.Borçalı isə xitabın verildiyi beyti ümumilə «Göy üfünqə üz tutan kəs / səhrayacan gedə bilməz» kimi tərcümə etməklə fikrin xitab xarakterini itirmişdir. «Путнику» xitabına «Золото холодное луны» şeirində də (üçüncü bəndin üçüncü misrası) rast gəlinir. Amma bu xitabı Ə.Kürçaylı və E.Borçalı «yolçu» kimi versə də, bu dəfə S.Məmməd zadənin tərcüməsində xitab öz əksini tapmamışdır.

«В Хороссане есть такие двери...» şeirindəki xitabların oxucuya necə çatdırılması da maraqlı doğurur. Bu şeirin son bəndindəki birinci və beşinci misralardakı «До свиданья, пери, до свиданья!» xitabı Ə.Rüstəm tərəfindən birici halda «Əlvida, əlvida, pəri, əlvida!», ikinci halda «Ötərəm, əlvida,

pəri, əlvida» şəklində oxuculara çatdırılır. Bu xitablari, Ə.Kürçaylı hər iki halda «Əlvida, ey pəri, artıq, əlvida!»; S.Məmməd zadə hər iki halda «Salamat qal, nazlı pəri, salamat»; Q.Xalid hər iki halda «Salamat qal, sən ey pəri, salamat»; E.Borçalı hər iki halda «Sağ ol, salamat qal, ey pəri, sən də» kimi oxuculara çatdırırlar. Qeyd edək ki, E.Borçalının tərcüməsindəki «sən də» vurğusu bir qədər artıq və yersiz görünür. Üstəlik, Q.Xalid və E.Borçalı «ey pəri» vurğusu ilə müraciətə sanki bir qədər quruluq gətirmişlər. Burada şeirin müəllifi ilə gözəl Pəri arasındakı ülvî məhəbbət hisləri qırılmışdır. Ə.Kürçaylıda isə ifadə forması o qədər uğursuzdur ki (buradakı «artıq» ifadəsi, sözün əsl mənasında artıqdır), sanki şeirin müəllifi gözəl Pəridən canını qurtardığına görə sevinir. Tərcümələr arasında S.Məmməd zadənin tərcüməsi, heç bir şübhəsiz, daha təsiredici, daha nəvazişli, daha ürəyətımlıdır.

S.Yesenin insanlarla yanaşı, öz lirikasında həm də təbiətə, doğma diyərə, konkret ölkəyə, şəhərə yetərincə müraciətlər etmişdir. Belə xitablar edilərkən, müraciət edilən obyekt sanki canlılaşıdırılır. «Şəxsə müraciət olunmayan (əşya və yaxud mücərrəd isimlə ifadə olunan) xitab canlandırma – canlı varlığın əlamətlərini cansızların üzərinə köçürən məcaz yaradır» (6, səh.146). Məsələn, «В Хороссане есть такие двери...» şeirindəki dördüncü bəndin ikinci misrasında «Персия! Тебя ли покидаю?» xitabını S.Rüstəm «Sənimi, sənimi atıram, İran?!»; Ə.Kürçaylı «Səni tərək edirəm deməli, İran? (burada xitabın intonasiyası zəiflədilməklə, durğu işarələrinin də qoyulması ilə bağlı xətalara yol verilir); S.Məmməd zadə «İran eli! Ayrılıq, deməli» (yənə zəif ekspressiyalı), Q.Xalid bu misranı, ümumiyyətlə, başqa şəkildə «Персия» və «перси» xitabları birləşdirərək «Gözəl pəri, ayrılıram elindən» kimi orijinaldakı sonuncu bəndin birinci misrasına uyğun formada verir ki, bu da fikrimizcə, tamamilə yersiz və əsassız görünür. E.Borçalı bu misranı «Ey İran, sənimi tərək edirəm mən?» kimi tərcümə etməklə, özündən əvvəlki mütərcimlərlə müqayisədə daha uğurlu ifadə forması tapmağa nail olmuşdur. Amma, fikrimizcə, mütərcim misradakı rəsmiyyət təsiri bağışlayan «Ey İran» əvəzinə «Ah İran» yazsaydı, ayrılıq kədərini bir qədər də dərinləşdirmiş və deməli, xitabın təsir gücünü də artırmış olardı. S.Yeseninin lirik şeirlərində xitablar heç də həmişə müəllifin sevgi hissələrinin ifadəçisi kimi çıxış etmir, onlar həm də şairin qəm, kədər, üzüntü, ayrılıq hissələrini ifadə edir. «Голубая родина Фирдуси...» şeirində «Хороша ты, Персия, я знаю» (ikinci bəndin birinci və beşinci misralarında) və üçüncü bəndin üçüncü misrasındakı «дорогая Шара» xitabları şairin İranla və mehriban sevgilisi Şaqanə ilə ayrılıq kədəri üzərində yaradılmışdır. «Хороша ты, Персия, я знаю» Ə.Kürçaylıda «Bilirəm, nə qədər gözəlsən, İran» (orijinala uyğun intonasiya ilə), «дорогая Шара» xitabı isə quru «Şahanəm» kimi (bunu ən azı «Şahanəm» kimi vermək olardı) verilir, S.Məmməd zadə, bunları uyğun olaraq, «Səfahsan, İran eli», «ey Şahanəm» şəklində verir ki, bu da xitabın intonasiyasına mənfı təsir göstərməklə, kifayət qədər də, sönük təsir bağışlayır (xüsusilə «Səfahsan, İran eli»). E.Borçalı bu xitabları, birici halda, «Bilirəm, gözəlsən, qəşəngsən, İran», ikinci halda «ey Şaq» kimi təqdim edir. Göründüyü kimi, şeirdəki «дорогая Шара» xitabı heç bir mütərcim tərəfindən, eyni səmimilik və nəvazişlə ifadə edilə bilməmişdir. Ümumiyyətlə, S.Məmməd zadədə «ey Şahanəm», E.Borçalıda «ey Şaq» müraciətləri şairin səmimi məhəbbət bəslədiyi sevgisinə münasibətə lazımsız rəsmiliklə bərabər, qeyri-səmimiyyət gətirmişdir. «Отчего луна так светит тускло...» şeirində də ikinci bəndin birinci misrasında Laləyə «дорогая Лала» kimi səmimi bir müraciət var. Bu xitab Ə.Kürçaylıda, mütərcimin misranı səhv başa düşərək tərcümə etməsi nəticəsində, ümumiyyətlə itirilmişdir; şair orijinalda Laləyə ürəyini açaraq gecə dinməz sərv ağaclarını necə sorğu-suala tutduğundan danışır, tərcümədə isə hər şey sərvlərdən deyil, Lalənin özündən soruşulur. E.Borçalı bu müraciəti də təxminən «Голубая родина Фирдуси...» şeirində olduğu kimi, nəvazişdən uzaq, gobud şəkildə «a Lalə» kimi vermişdir. Şeirdəki «дорогая Лала» xitabını üç mütərcimdən yalnız S.Məmməd zadə «əzizim, Lalə» kimi, orijinaldakına uyğun, eyni mehribanlıq və səmimiliklə verə bilməmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Yesenin şeirlərində insana müraciətlə bağlı xitablarla yanaşı ölkələrə, şəhərlərə xitablar da geniş yer alır. Məsələn, şeirlərində Yesenin «О Русь, взмахни крыльями» (5, səh.109), «О Русь, малиновое поле» (5, səh.83), «Гой ты, Русь, моя родная» (5, səh.50) deyərək ana vətəni Rusiyaya müraciət edərsə, Bakıda olduğu müddətdə «Персия! Тебя ли покидаю?» (5, səh.264), «Хороша ты, Персия, я знаю» (5, səh.265) deyərək İrana, «Прощай, Баку!» (5, səh.223) yazaraq, onu doğma Rusiya qədər bağrına basan Bakıya müraciət edir.

«Прощай, Баку!» xitabı Ə.Ziyatayda üç müxtəlif şəkildə «Əziz Bakı, əlvida!», «Ey Azər övladının yurd-yuvası, əlvida!», «Salamat qal, ey Bakı!»; R.Zəkada hər üç halda «Əlvida, ey Bakı!»;

Ə.Cəmilə iki dəfə «Əlvida, Bakı!», bir dəfə sadəcə «Əlvida!»; Ə.Kürçaylıda hər üç halda «Əlvida, Bakı!»; K.Aslanda hər üç halda «Əlvida, ey Bakı!»; F.Mustafada xitab hər üç halda misranın sonuna atılmaqla «əlvida, Bakı!»; E.N.Sibireldə hər üç halda «Əlvida, Bakı!»; H.İsaxanlıda hər üç halda «Salamat qal, can Bakı!»; E.Borçalıda hər üç halda «Əlvida, Bakı!»; R.İsayevdə hər üç halda «Əlvida, ey Bakı!» şəklində verilmişdir. Orijinalda hər üç halda «Прощай, Баку!» deyilsə də, ikinci və üçüncü bənddə «Прощай» sözü bir də təkrarlanmaqla xitabdakı emosionallıq artır, ekspressivlik daha da güclənir. Tərcümələrdə isə bu imkanlardan yalnız Ə.Ziyatay bir dəfə («Əziz Bakı, əlvida! Son görüşdür, əlvida!»), Ə.Cəmil bir dəfə («Əlvida, Bakı! Ey Şərq üfüqləri, əlvida!»), Ə.Kürçaylı iki dəfə («Əlvida, Bakı! Mavi türk səması, əlvida!» və «Əlvida, Bakı! Sadə nəğmə kimi, əlvida!»); F. Mustafa iki dəfə («Əlvida, türk göyü – əlvida, Bakı!») və («Nəğmə tək, əlvida! Əlvida, Bakı!»); E.N.Sibirel iki dəfə («Əlvida, Bakı! Doğma türk göyləri, əlvida!») və («Əlvida, Bakı! Sadə nəğmə kimi, əlvida!»); H.İsaxanlı iki dəfə («Salamat qal, can Bakı! Göy türk yurdu, əlvida!») və («Salamat qal, can Bakı! Əlvida, saf nəğmətək!»); E.Borçalı iki dəfə («Əlvida, Bakı! Mavi Türk diyarı, əlvida!») və («Əlvida, Bakı! Sadə bir nəğmətək əlvida!») istifadə etmişlər. Digər tərcüməçilər (R.Zəka, K.Aslan, R.İsayev) öz tərcümələrində bu məqamları nəzərə almamışlar. Əlbəttə, xitabların yerli-yersiz təkrar edilməsi heç də həmişə şeirdə emosionallığın artmasına, ekspressivliyin güclənməsinə xidmət etmir. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün hallarda xitabların təkrar edilməsi məhz buna xidmət etmişdir və Azərbaycan mütərcimlərindən hər biri öz istəyinə müxtəlif səviyyədə nail ola bilməmişlər.

Müşahidələrimizi, Yesenin, xitabların yer aldığı çoxsaylı şeirlərindən biri olan, «До свиданья, друг мой, до свиданья!» şeiri üzərində davam etdirək. Cəmi iki bənddən ibarət bu şeirdə biz birinci misrada «друг мой», ikinci misrada «милий мой» və ikinci bəndin birinci misrasında təkrar olunan «друг мой» kimi insana müraciət edilmiş xitablarla rastlaşırıq. Şeirin birinci misrasında müəllif «друг мой» («dostum mənim») xitabından istifadə edərsə, ikinci misrada o, onun qəlbində xüsusi yeri olan, çox sevdiyi dostunun əlamət və keyfiyyətini öna çəkir, ona «милий мой» («əzizim mənim») xitabı ilə müraciət edir. Əlbəttə, belə müraciət, bir tərəfdən, müraciət olunan şəxsin insani keyfiyyətlərindən xəbər verirsə, digər tərəfdən də müraciət edənə müraciət olunan şəxslər arasında isti, doğma münasibətin göstəricisi kimi çıxış edir. İkinci bəndə isə «друг мой» xitabı bir də təkrarlanır ki, bu, ümumikdə Yesenin poeziyasına xas olan bir xüsusiyyətdir və şair bundan, yeri gəldikcə və böyük ustalıqla fikrin bədii gücləndirilmə vasitəsi kimi istifadə edir. A.Bəylərova «Bədii dildə üslubi fiqurlar» kitabında yazır: «İfadənin qüvvətləndirilməsi, nitqin təsir qüvvəsinin artırılması üçün xitabların müxtəlif şəkildə təkrarlanması üsulundan da istifadə edilir. Müəllif xitabların təkrarı vasitəsilə onların emosionallığını artırır və bununla da yüksək dərəcəli ekspressivlik yaradır. Belə təkrarlar nəzm əsərlərində ritm yaradılmasına da kömək edir (2, səh.173-174).

Şübhəsiz ki, ritm, intonasiya, şəxsi emosional hislərin canlı ifadəsi hər bir yaradıcılıq əsərində, həm nəsr, həm də nəzm əsərlərdə, qarşıya qoyulan məqsədin oxucuya daha yaxşı çatdırılmasında mühüm rol oynayan elementlərdəndir. Poeziyada isə bu, xüsusilə özünü biruzə verir. Bu məqam «До свиданья, друг мой, до свиданья!» şeiri üçün də keçərlidir. Burada xitablardan istifadə edilməsi ilə yanaşı, bir xitabın iki müxtəlif misrada təkrarlanması şeirin nəinki ritminə, həm də intonasiyasına və ahənginə xüsusi rəng qatır. Təəssüf ki, bu şeirin bəzi Azərbaycan tərcümələrində təkrar xitablar unudulmaqla, onların orijinala verdiyi güc, bunun vasitəsilə müəllifin emosional hislərinin ifadəsi, eləcə də bunun ayrılıq səhnəsinin təsvirində oynadığı fəvqəladə rol diqqətdən kənar qalmışdır. Şeirin dilimizə tərcümələrinin təhlili göstərir ki, orijinaldakı Yesenin xitablarının Azərbaycan mütərcimləri tərəfindən verilməsi, müəyyən mənada, uyğun olsa da, burada bir sıra hallarda xeyli uyğunsuzluqlar nəzərə çarpır. Belə ki, bəzən xitablar düzgün tərcümə edilmir və ya tərcümədə xitabın intonasiyası itirilməklə, ümumiyyətlə, xitablıq funksiyası itirilmiş olur, bəzən hər-hansı bir xitab tərcümədən kənar qalır, bəzən də bir xitab tərcümə edilir, amma onun təkrarı diqqətdən kənar qalır. Əlbəttə, mütərcimlərin bunları bilərəkdən etməsi fikri ilə müqayisədə, bunun onların tərcümə prosesində qarşılaşdığı çətinliklərlə bağlı olduğunu söyləmək daha məntiqlə uyğun görünür. Çünki, xitabların poeziyada, xüsusi halda Yesenin poeziyasındakı rolu, əlbəttə ki, bütün mütərcimlərə məlumdur. Amma tərcümə prosesində əmələ gələn müəyyən praktik çətinliklər bəzən tərcüməçini realıqla üz-üzə qoyduğundan, mütərcim istəmədən də bəzi qurbanlar verməli olur. Dediklərimizi konkret nümunələr üzərində əsaslandırmaq olar. Məsələn, Ş.Sadiq birinci misradakı «друг мой» xitabını «ey dostum» şəklində versə də, nə ikinci misradakı

«МИЛЫЙ МОЙ», nə də ikinci bəndin birinci misrasındakı «друг мой» xitabını saxlamağa müvəffəq olmamışdır. Ə.Kürçaylı isə xitabların hər üçünü, uyğun olaraq, «ey dostum», «əzizim» və «dostum» şəklində saxlamışdır. Anar birinci və ikinci misralarda «ey dostum», «əzizim» xitablarını işlətsə də, nədənsə üçüncü halda «друг мой» xitabını tərcümə etməyi lüzumsuz saymışdır. N.Kəsəmənli «друг мой» xitabını hər iki halda «əziz dost» kimi vermiş, «МИЛЫЙ МОЙ» xitabına önəm verməmişdir. Görünür, tərcüməçi «əziz» sözündən artıq iki dəfə istifadə etdiyinə görə «МИЛЫЙ МОЙ» müraciətinin verilməsinə lüzum olmadığı qənaətinə gəlmişdir. Knyaz Aslan başqa mütərcimlərdən fərqli olaraq «До свиданья, друг мой, до свиданья!» misrasını «Salamat qal, əziz dostum, salamat» kimi çevirməklə, birinci misradakı «друг мой» əvəzinə «əziz dostum»a üstünlük vermiş, «МИЛЫЙ МОЙ» xitabını «əzizimsən» kimi çevirmiş, digər «друг мой» ifadəsini isə ümumiyyətlə tərcümə etməmişdir. F.Mustafa «друг мой» xitabını birinci halda «ey dostum», ikinci halda «əzizim» kimi vermiş, ikinci misradakı «МИЛЫЙ МОЙ» xitabını isə ümumiyyətlə tərcümə etməmişdir. E.N.Sibirel «друг мой» xitabını «əzizim», «МИЛЫЙ МОЙ» xitabını «dostum» kimi verməklə, bir qədər müəmmalı yerdəyişməyə yol vermiş, ikinci bənddəki «друг мой» xitabını isə nəzərdən qaçırmışdır. E.Borçalı «друг мой» xitabını «Ау dost», «МИЛЫЙ МОЙ» xitabını «əzizim» kimi ifadə etmiş, amma təkrar xitab kimi ikinci bəddəki «друг мой» ifadəsini ümumiyyətlə diqqətə almamışdır. M.Qarayev, «друг мой» ifadəsini birinci halda «əziz dost», ikinci halda isə «ey dostum» kimi verməklə yanaşı, «МИЛЫЙ МОЙ» xitabını tərcümə etməmişdir. G.Paçxataşvilinin tərcüməsində «друг мой» xitabı hər iki halda «ey dostum» kimi təqdim edilmiş, «МИЛЫЙ МОЙ» isə «mənim əzizim» kimi verilmişdir. F.Qoca isə şeirdəki üç xitabdan yalnız birini tərcümə etmiş, «друг мой» xitabını «ey dostum» kimi vermiş, digər iki məqam isə tərcümədə ümumiyyətlə diqqətdən kənar qalmışdır. H.İsaxanlının tərcüməsində ikinci misradakı «МИЛЫЙ МОЙ» xitabı «əzizim» kimi verilməklə, «друг мой» müraciəti birinci halda «dostum» kimi verilsə də, ikinci halda, bəndin ikinci misrasına atılmaqla, o da «əzizim» kimi ifadə edilmişdir. Ə.Xələfli «друг мой» xitabını hər iki halda «ey dostum» kimi vermiş, lakin «МИЛЫЙ МОЙ» müraciətinə əhəmiyyət verməmişdir. Şeirin bu günə məlum olan son tərcüməsində R.İsayev «друг мой» ifadəsini birinci halda, bütün digər mütərcimlərlə müqayisədə, daha adekvat şəkildə «dostum mənim» kimi vermiş, «МИЛЫЙ МОЙ» xitabını «əzizimsən» şəklində təqdim etmiş, «друг мой» xitabının təkrarı isə diqqətdən kənar qalmışdır. Burada onu da qeyd etməyi lazım bilir ki, şeirin ikinci misrasındakı «МИЛЫЙ МОЙ» xitabı K.Aslanda və R.İsayevdə «əzizimsən» şəklində təqdim edilməklə, xitab funksiyasını, xitab intonasiyasını itirmiş, adi xarakter almışdır. Göründüyü kimi, bu şeiri dilimizə çevirmiş mütərcimlərdən yalnız üçü – Ə.Kürçaylı, G.Paçxataşvili və H.İsaxanlı orijinalda yer alan hər üç xitabı tərcümədə saxlamaqla, bu və ya digər mənada xitabların bədii gücləndirmə xüsusiyyətlərini nəzərə almış, müəllif xitablarının həm məna-məzmun, həm də emosional çalarlarını hər mütərcim, bu və ya digər səviyyədə, özünəməxsus rənglərlə oxuculara çatdırabilmişdir. Digər bütün mütərcimlər, bu və ya digər xitabları tərcümə etməməklə, ümumilikdə xitabların müxtəlif şəkildə təkrarlanması yolu ilə əldə edilə biləcək bir sıra üstünlüklərin, o cümlədən «ifadənin qüvvələndirilməsi, nitqin təsir qüvvəsinin, onların emosionallığının artırılması və yüksək dərəcəli ekspressivlik yaradılması» imkanından yetərincə istifadə edə bilməmişlər.

Beləliklə, S.Yeseninin öz lirikasında müxtəlif çalarlı xitablardan geniş və intensiv surətdə istifadə etməsi onun şeirlərinin başqa dillərə, o cümlədən Azərbaycan dilinə tərcüməsi prosesində xeyli özünəməxsusluqlar və bununla da, təbii ki, tərcümələrin oxucuya bütün incəliyiylə çatdırılmasında müəyyən çətinliklər yaradan məqamlardandır. Odur ki, Yesenindən tərcümə edən hər bir mütərcim xitabların Yesenin poeziyasındakı yerini və rolunu düzgün qiymətləndirməli, öz tərcümələrində bunu maksimum yerli-yerində və adekvat şəkildə əks etdirməyə çalışmalıdır. Lakin burada onu da qeyd etməyi özümüzə borc bilir ki, bütün xitabların tərcümədə, bu və ya digər səviyyədə, diqqətə alınması, şübhəsiz tərcümənin ümumi səviyyəsinə öz təsirini göstərsə də, heç də tərcümənin ümumilikdə uğurlu alınmasının qarantı kimi qəbul edilə bilməz. Bunlar, yalnız tərcümənin digər funksiyaları ilə vəhdət şəklində olduqda tərcümədəki ümumi uğurdan danışmaq olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, «Maarif», 1972, 476 s.
2. Bəylərova A. Bədii dildə üslubi fiqurlar. Bakı, «Nurlan», 2008, 212 s.
3. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, «Aspoliqraf LTD» MMS, 2004, 494 s.
4. Həsənov H.Ə. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı, «BDU» nəşri, 1999, 278 s.
5. Есенин С.А. Полн. собр. соч. В 7-и т., Т.1. Стихотворения. Гл. ред. Ю.Л. Прокушев. М., «Наука» -«Голос», 1995.
6. Чижик-Полейко А.И. Стилистика русского языка. Синтаксис. Ч.3. Воронеж, Изд-во «Воронеж. Ун-та», 1966, 194 с.

İSAXAN İSAXANLI

XÜLASƏ

YESENIN POEZİYASINDA XİTABLARIN ROLU VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ SAXLANILMASI PROBLEMLƏRİ

Məqalə Yesenin poeziyasında xitabların yeri və rolu, onların Azərbaycan dilinə tərcümələrdə saxlanması məsələsinə həsr edilmişdir. Bu yolda Yesenin «Персидские мотивы», «Прощай, Баку!...» və «До свиданья, друг мой, до свиданья!» şeirlərinin mövcud bütün tərcümələri təhlil edilir, tərcümələrdə xitabların nə qədər yerli-yerində, adekvat ifadə edilməsi məsələlərinə aydınlıq gətirilir.

ИСАХАН ИСАХАНЛЫ

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ ОБРАЩЕНИЙ В ПОЭЗИИ ЕСЕНИНА И ПРОБЛЕМЫ ИХ СОХРАНЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПЕРЕВОДАХ

Статья посвящена роли и месте обращений в поэзии Есенина, вопросам их сохранения и передачи в переводах на азербайджанский язык. Проанализированы все существующие переводы таких произведений Есенина, как «Персидские мотивы», «Прощай, Баку!...» и «До свиданья, друг мой, до свиданья!», с целью выявления в какой степени обращения нашли отражение в переводах и насколько полно и точно они переданы.

ISAKHAN ISAKHANLI

ABSTRACT

THE ROLE OF DIRECT ADDRESSES IN YESENIN'S POETRY AND THE ISSUE OF PRESERVING THEM IN AZERBAIJANI TRANSLATIONS

The article covers the role of direct addresses in Yesenin's poetry as well as the issue of preserving them in translations into Azerbaijani. The article analyses all the available translations of Yesenin's poems "Персидские мотивы," "Прощай, Баку!..." and "До свиданья, друг мой, до свиданья!" and clarifies the degree to which translations of the direct address sections of these poems into Azerbaijani are appropriate and adequate representations.

Rəyçi: Əfqan Abdullayev
professor